

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра історії України

Дипломна робота

бакалавра

з теми: **«Державотворчі процеси в Україні у період Директорії»**

Виконала: студентка 4 курсу

Спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія)
за освітньо-професійною програмою Середня
освіта (Історія)

Ist1-B16z групи

(заочної форми навчання)

Антонюк Сільвія Сергіївна

Керівник: **Степанков Віталій Валерійович**,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри історії України

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА	7
РОЗДІЛ II. ВИЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І ПРОБЛЕМА СТВОРЕННЯ ЄДИНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ФРОНТУ	15
РОЗДІЛ III. ТВОРЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ	47
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	75

ВСТУП

У період Української революції 1917–1921 рр. в загостреній формі зіткнулися інтереси різних політичних сил, різних суспільних верств. Кожна політична сила мала власне уявлення щодо можливих шляхів суспільно-політичного розвитку України і намагалася зробити спробу втілити їх у життя. Протягом багатьох десятиліть історики намагаються дати відповідь, чому, при наявності декількох альтернатив, Україна пішла радянським шляхом розвитку. Всебічний аналіз, критичне осмислення засад державного будівництва, які сповідували українські політичні табори в 1918–1920 рр., коли формувалися принципи державотворення Директорії УНР, надає можливість багато в чому зрозуміти і пояснити сучасні, інколи діаметрально протилежні, позиції різних політичних сил, партій та суспільства в цілому щодо принципових проблем національно-державного будівництва, соціально-економічного поступу та формування інститутів політичної системи.

Водночас побудова демократичної правової держави і формування громадянського суспільства в Україні вимагає високого рівня конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин. Конституційно-правові відносини в Україні мають свою історію виникнення, розвитку і становлення, пов'язану з боротьбою українського народу за свою незалежність.

Значний вклад в розробку зазначених конституційних відносин внесено в період державотворення в добу Директорії УНР. Конституційне будівництво того часу являє собою важливу сторінку історії української держави. Здобутки, досягнуті в сфері конституційного будівництва за часів Директорії, мали вплив на подальший розвиток конституційного права, на його формування в незалежній Україні, на його сучасне демократичне спрямування. У той же час, вади і помилки, допущені під час конституційного процесу в УНР доби Директорії, мають бути враховані на сучасному етапі, мусять слугувати пересторогою для сьогоднішнього і прийдешніх поколінь громадян нашої держави, причетних до конституційного будівництва.

Разом з тим, дослідження та відтворення діяльності УНР періоду Директорії, спрямованої на конституційно-правове забезпечення процесів формування національно-демократичної державності, створює можливість більш широко розкрити державно-правові процеси, які були притаманні для цього винятково важливого періоду вітчизняної історії. Його висвітлення, дискусії навколо нього у тій чи іншій мірі перебувають під впливом політичних, ідеологічних підходів. Зважаючи на це, особливо нагальною є потреба створити об'єктивну картину історії періоду визвольних змагань 1917-1921 років. Висвітлення питань конституційного будівництва в УНР доби Директорії якраз і покликано зробити свій внесок у більш повне розкриття державно-правових процесів, що мали місце в історії вітчизняної державності в один з її доленосних моментів.

Об'єктом роботи є державотворчі процеси в Україні у 1918–1920 рр.

Предметом роботи є національно-державне будівництво в період Директорії УНР.

Метою роботи є висвітлення ідейно-політичних процесів у середовищі українських політичних сил, їх погляди на формування державної влади, з'ясування загальних і особливих рис, закономірностей державного будівництва в УНР доби Директорії, його зв'язок з чинниками соціально-політичного розвитку.

Для досягнення вказаної мети було поставлено такі дослідницькі **завдання:**

- розкрити стан наукової розробки та проаналізувати джерела даної теми;
- визначити політичні засади формування державної влади Директорії УНР і ставлення політичних партій до проблеми створення єдиного національного фронту;
- виявити політичні позиції щодо принципів державного будівництва правих та лівих українських партій;
- висвітити процес формування конституційно-правових принципів державного будівництва;

- показати трансформацію засад державного устрою в період Директорії УНР.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період: листопад 1918 р. – листопад 1920 р. Нижня хронологічна межа пов'язана з перемогою Директорії над режимом гетьмана П. Скоропадського, яка розпочала державотворчі процеси, дала поштовх міжпартійній та внутріпартійній боротьбі за визначення засад формування державної влади в УНР. Верхня межа зумовлена виходом Директорії та армії УНР за кордон.

Територіальні рамки роботи – територія України, на яку поширювалася влада Директорії. Ця територія не була постійною і досить часто або збільшувалась або зменшувалась, в залежності від військово-політичного становища.

При вирішенні поставлених у роботі мети та завдань автор керувався принципами об'єктивності, історизму та альтернативності. Поставлені мета і завдання зумовили набір використаних методів, які умовно можна поділити на загальнонаукові, спеціально-історичні та методи суміжних наук. Основоположними методами дослідження стали проблемно-хронологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний, метод періодизації, метод історичного опису. Їх використання дозволило неупереджено і об'єктивно відтворити багатогранну, суперечливу картину співпраці та боротьби різних політичних таборів, визначити роль та місце кожної української політичної сили в державотворчих процесах періоду Директорії УНР, проаналізувати ступінь вірогідності здійснення тієї чи іншої альтернативної моделі національно-державного будівництва, що пропонувалися різними політичними силами. Крім того, застосування зазначених методів дало можливість виявити причинно-наслідкові зв'язки і закономірності в розвитку державно-конституційного будівництва в період Директорії УНР, а також показати його етапи, висвітлити трансформації засад державного устрою.

Деякі елементи **наукової новизни** роботи полягають у більш детальному висвітленні політичної боротьби та конституційно-правових процесів, що мали

місце у Кам'янці-Подільському, де в 1919–1920 рр. відбувалися події, які значно вплинули на державотворчі процеси усїєї України.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її матеріалів, висновків та узагальнень при викладанні курсів новітньої історії України та історії української державності, при розробці спеціальних курсів у школах, ліцеях та коледжах.

Структура роботи обумовлена специфікою мети і завданням теми. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, а також списку використаних джерел і літератури. Повний обсяг роботи – 82 с.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз історіографії досліджуваної теми дозволив виявити провідні тенденції її розвитку. Динаміка змін цілей та підходів даної проблематики дає можливість виділити три історіографічні групи: радянську історіографію, зарубіжну українську та сучасну вітчизняну історіографію. Аналіз наявної історіографічної бази свідчить, що жоден із авторів детально не розглядав процеси національно-державного будівництва в період Директорії УНР.

Прийшовши до влади в грудні 1918 р. Директорія, на відміну від своїх попередників, Центральної Ради та гетьмана П. Скоропадського, не мала чіткої програми державотворення. Політичні сили, які її утворили, не мали спільної платформи національно-державного будівництва, підтримували протилежні типи організації влади – від радянської системи до традиційно-парламентської моделі європейського типу. В результаті довготривалої та детальної дискусії був теоретично розроблений і третій шлях – «трудовий принцип» державного управління, за яким мала створитися така вертикаль влади: на місцях – губернські та повітові трудові Ради, а в центрі – Конгрес трудового народу. Провідники УНР були щиро переконані – «трудовий принцип», як влада всього трудового народу, на противагу більшовицькій диктатурі пролетаріату був адекватнішим тогочасній політичній ситуації. Насправді реалізація цього принципу виявилася важкоздійсненою. На місцях всю повноту влади мали комісари і військові коменданти, які діяли від імені Директорії, а до запровадження трудових Рад відновлювалися демократичні органи самоврядування – волосні ради та земства.

«Трудовий принцип» державного будівництва підтримували не всі українські партії. Помірковані та консервативні партії залишилися на загальнодемократичних позиціях, відстоюючи ідеї загального виборчого права та парламентаризму. Соціалісти-федералісти та соціалісти-самостійники негативно поставилися до скликання Трудового Конгресу, як репрезентанта

інтересів лише трудящих класів, а не всього українського народу. Наявність цих різновекторних орієнтирів не давала можливості Директорії виробити чітку державницьку стратегію, бо, опинившись між лівими та правими, протягом всього часу свого існування вона намагалася визначитися, що варто покласти в основу державного будівництва – «трудовий принцип» чи «загальне виборче право». Залежно від того, які політичні сили формували урядовий курс, залежало й визнання пріоритетності того чи іншого принципу державного управління. Коливання внутрішньополітичного курсу Директорії УНР на пряму залежало від зовнішніх орієнтирів тієї чи іншої політичної сили. Ті політичні партії, що виступали за пріоритетність стосунків із Антантою, стояли на позиції парламентаризму. Ті, що схилилися до союзу з Радянською Росією, відстоювали радянські форми влади (трудові ради, народні ради тощо).

Пошук принципів державного будівництва призводив і до гострих внутріпартійних дискусій та внутріпартійного протистояння, внаслідок чого утворювалися окремі фракції та групи всередині партій.

Гострі суперечності серед провідних українських політичних сил щодо внутріполітичного устрою та курсу зовнішньої політики держави призводили до того, що Директорія виявилася неспроможною створити єдиний фронт національно-демократичних сил для конструктивної державотворчої праці й гідного опору зовнішнім противникам, для підтримання злагоди у суспільстві. Згадані фактори внутріполітичного й соціального характеру мали катастрофічні наслідки для визвольних змагань України.

Щодо системи державного правління Директорії, то протягом свого існування вона трансформувалася із соціалістичних «трудових рад» в авторитарне правління з ознаками перетворення його в президентську республіку. Особливість системи державного правління полягала в тому, що, попри задекларованість «трудового принципу» чи принципу загального виборчого права, визначальними завжди залишалися авторитарні методи правління. Постійні запобіжні заходи і дії диктували відповідні воєнному часу

методи державного правління Директорії і не давали можливості створити сталу його систему.

Постійні зміни «політичного обличчя» лідерів УНР та відповідні зміни в органах державної влади ставали завадою на шляху спроможності створення моделі державного управління і закріплення її в Конституції. На нашу думку, крах Директорії якраз частково і спричинений недостатнім прагненням тодішніх керівників держави прийняти Основний Закон новоствореної держави. Характер конституційного процесу не дав можливості закласти справжні конституційно-правові підвалини державного будівництва. А всі тимчасові замітники Основного Закону провокували і породжували ставлення до даної влади як до тимчасового явища.

Яскравою ілюстрацією цього твердження може бути Універсал Конгресу Трудового Народу, в якому не було передбачено механізму заміни членів Директорії у разі кризи влади. Така криза настала вже у лютому 1919 року. Розвиток її призвів до того, що на кінець осені вказаного року Директорію репрезентував лише її голова. Тому з упевненістю можна стверджувати, що невизначеність вищезгаданого механізму заклала під українську державність зразка 1919–1920 років «міну уповільненої дії».

Однак усе зроблене Директорією Української Народної Республіки в питанні конституційного процесу свідчить про значні якісні зрушення і в сутності цієї форми української державності. Від фактично більшовицьких соціально-економічних гасел і «трудового принципу» було пройдено шлях до ствердження ліберально-демократичних ідей: нарівні з іншими формами власності зберігалася приватна власність, легітимувалися загальне виборче право і гарантії прав людини.

Така трансформація поглядів проходила, зокрема, і під впливом консервативних ідей. Так, серед інших принципів державного устрою закладалася унітарність та авторитаризм. При збереженні даної тенденції – поєднанні соціального радикалізму УНР і консерватизму Гетьманату в період

Директорії – цілком можливим було створення такої національної ідеї, яка б змогла згуртувати навколо себе всі соціальні верстви тогочасного суспільства.

З огляду на те, що Директорія не виконала своєї головної мети – зміцнення і збереження самостійної Української держави – можна говорити про формальну поразку українських визвольних змагань 1917–1920 років. Ці процеси були лише етапом становлення українського суспільства і держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських партій / [Упор. В.С.Журавський]. Київ.: Пошук, 1992. 96 с.
2. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Том 1 / [Упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін.]. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. 688 с.
3. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Том 2 / [Упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін.]. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. 744 с.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле // Український історичний журнал. 1993. № 4 С. 80-89.
5. Коновалець Є. Спомини й уваги // Історія січових стрільців. Київ: Заповіт, 1992. 325 с.
6. Гражданская война на Украине. В 3-х томах, 4-х книгах. Сборник документов и материалов / [Ред. И. К. Рыбалка]. Київ: Наукова думка, 1967. Т.2. 918 с.
7. Історія України: Хрестоматія: У 2-х ч. / [Упор. С.М.Клапчук та ін.] Київ: ІЗМН, 1996. Ч. 2. 336 с.
8. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України / [наук. ред. і упоряд. Ю. Д. Прилюк, В. Ф. Жмир]. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
9. Начерк проекту Державного законодаду для «Української Трудової Республіки» / [Уклав О. Галичанський]. Кам'янець на Поділлі: Перша друкарня Подільської губернської управи, 1919. 20 с.

10. План работы испартотделов Украины на 1926–1927 гг. в связи с десятилетием октябрьской революции // Летопись революции. 1925. № 2. С. 26–35.

11. Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. / [Упор. і авт. передмови і приміток О. Федьков]. Тернопіль, 1991. 83 с.

12. Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ століття. Програмові і довідкові матеріали. Київ: Консалтинг, Фенікс, 1993. 336 с.

13. Устрій Української держави. Проекти Конституції Української Народної Республіки. Львів: Ставропігійський інститут, 1920. 102 с.

Періодичні видання:

14. Вісник державних законів УНР (Київ-Кам'янець-Подільський). Вип.29. 1919.

15. Вісник УНР (Київ-Кам'янець-Подільський). 1919.

16. Життя Поділля (Кам'янець-Подільський). 1919.

17. Нова Рада (Київ). 1918.

18. Нова Україна (Кам'янець-Подільський). 1919.

19. Новий шлях (Кам'янець-Подільський). 1919.

20. Полтавська громада (Полтава). 1919.

21. Республіка (Київ). Щоденна газета. 1919.

22. Республіканські вісті (Київ). 1919.

23. Робітнича газета (Київ-Кам'янець-Подільський). 1919.

24. Столичний голос (Київ). 1919.

25. Трудова республіка (Київ). 1918.

26. Трудова Республіка (Кам'янець-Подільський). 1919.

27. Трудовий шлях (Кам'янець-Подільський). 1919.

28. Україна (Кам'янець-Подільський). 1919.

Література:

29. Андрусyak Т. Правові основи Гетьманської держави 1918 р. // Останній Гетьман. Київ: Академпрес, 1993. С.83-94.
30. Бевз Т. А. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР). Київ: ПіЕНД, 1999. 272 с.
31. Бобина О. В. Діяльність Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії в умовах української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. // Дис на здоб. ступеня канд. іст. наук за спец. 07.00.01 Історія України. Київ: Київський ун-т ім. Т.Г.Шевченка, 1993. 200 с.
32. Винниченко В. Відродження нації. Ч. III. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1990. 535 с.
33. Висоцький О. Ю. Українські національні партії початку ХХ століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні): [Монографія]. Дніпропетровськ: ДДФЕІ, 2001. 160 с.
34. Гайдалемівський П. Українські політичні партії. Їх розвиток і програми. Зальцведель, 1919. 44 с.
35. Геращенко Т. С. Українська народна громада // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. Вісник КДЛУ. Київ: КДЛУ, 2000. Вип. 4. С. 196-213.
36. Гирський Д. Дивні спроби виправдовування антидержавної політики (Відгук на фальсифікації соціалістів із табору УНР). Торонто: Батьківщина, 1973. 184 с.
37. Голуб А. І. Українська соціал-демократія і міжнародний соціалізм: сторінки політичної історії (кінець ХІХ – перша чверть ХХ століття): [Навч. посібник]. Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. 92 с.
38. Гошуляк І. А. Політичні аспекти історії громадянської війни на Україні // Український історичний журнал. 1990. №12. С.36-47.
39. Грицак Я. Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.

40. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 286 с.
41. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. Дрогобич: Безкид, 1991. 256 с.
42. Історія держави і права України: [Навч. посібник для студентів юрид. вузів та ф-тів] / [Під ред.. О. В. Зайчука]. Київ: Векслер, 1996. 438 с.
43. Історія держави і права України: [Підр. для юрид. вузів, та ф-тів] / [Під ред. О. В.Зайчука]. Т.2: Київ: Векслер, 1996. 456 с.
44. Історія України: нове бачення: В 2 т. / [В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, В. М. Даниленко та ін.]. Київ: Україна, 1996. Т.2. 494 с.
45. Історія Української РСР: У 2 т. / [Ред. кол.: С. М. Белоусов, І. О. Гуржій, П. С. Загорський, О. К. Касименко (гол. ред.), Ф. Є. Лось, М. І. Супруненко] // АН Української РСР. Інститут історії. Т. 2. Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. 714 с.
46. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. / [відп. ред. М. Супруненко] Київ: Наукова думка, 1977. Т.5. 591 с.
47. Клинтух Ю. Ф. Тактика Коммунистической партии по отношению к мелкобуржуазной националистической партии боротьбистов. Одесса, 1973. 33 с.
48. Ковалевський М. Од романтики до реалізму (З історії однієї партії) // Літературно-науковий вісник. 1919. Річник ХХ. Т. LXXIII. Кн. I. С. 92-107; Кн. II. С. 213-221.
49. Копиленко О. Л. Держава і право України в період революції (1917-1920). Київ: Наукова думка, 1993. 48 с.
50. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Державне право України 1917–1920. Київ: Либідь, 1997. 208 с.
51. Курас І. Ф. Повчальний урок історії: (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії). Київ: Політвидав, 1986. 183 с.
52. Курас І. Ф., Полушкіна В. О. До питання про організаційний та політичний крах українських буржуазно-націоналістичних партій (1917-1920

рр.) // Наукові праці з історії КПРС. Київ: Політвидав України, 1968. Вип. 22. С. 3-21.

53. Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. Соціально-політичні альтернативи і Україна // Маршрутами історії. Київ: Політвидав України, 1990. С. 31-65.

54. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ – Філадельфія, 1995. 470 с.

55. Лисяк-Рудницький І. В'ячеслав Липинський: Історичні есе: В 2 т. Київ: Основи, 1995. Т.2. 573 с.

56. Литвин С. Х. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. Київ: Видавництво імені О.Теліги, 2001. 640 с.

57. Лихолат А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине в 1917–1922 гг. Москва: Госполитиздат, 1954. 363 с.

58. Лихолат А. В. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине. Москва: Госполитиздат, 1949. 266 с.

59. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах: В 2 т. // Пер. с англ. [Вступ, ст. [с. 5-23] и послесл. А. Д. Никонова]. Москва: Наука, 1957.

60. Лозовий В. С. Пошук Директорією ідейно-політичних засад відновлення УНР // Український історичний журнал. 2000. № 5. С. 32.

61. Лозовий В. С. Внутрішня та зовнішня політика Директорії УНР: Кам'янецька доба. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. 224 с.

62. Лозовий В. С. Політико-ідеологічна криза в добу Директорії УНР // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. у-ту. Історичні науки. кн. 5 (7). Кам'янець-Подільський, 2001. С. 155.

63. Любовець О. Міжпартійна та внутріпартійна боротьба щодо вибору форми організації державної влади напередодні Трудового Конгресу (грудень 1918 – січень 1919 рр.) // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія. 2005. № 5 (17). С. 109-120.

64. Любовець О. Нарис історії Української демократично-хліборобської партії (1917–1920 рр.). Київ: ІПіЕНД, 2002. 68 с.

65. Любовець О. Принцип соборності та українські політичні партії (1918–1920 рр.) // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.): [Збірник]. Київ: ІПіЕНД, 1999. С. 162-170.

66. Любовець О. Роль боротьбизму в Українській революції 1917–1920 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. Т. 3(5). С. 243-250.

67. Любовець О. Українське селянство та його партія: ідейно-політичні орієнтації революційної доби // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє: [Збірник наукових праць]. Київ: ІПіЕНД, 1999. С. 160-168.

68. Мазепа І. Творена держава (Боротьба 1919 р.) // Збірник пам'яті Симона Петлюри. Київ: Фенікс, 1992. 259 с.

69. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921: В 3 т. Прага, 1943. 232 с.

70. Мазепа І., Феденко П. З історії української революції. Прага, 1930. 94 с.

71. Майстренко І. Боротьбизм. Історія однієї течії українського комунізму. Мюнхен, 1954. 341 с.

72. Марголин А. Украина и политика Антанты // Революція на Україні по мемуарам белых. Москва – Ленинград: Государственное издательство, 1930. 436 с.

73. Мірчук П. Українська державність 1917–1920. Філадельфія, 1967. 400 с.

74. Мусиенко В. В. На защите завоеваний Великого Октября: Компартия Украины во главе борьбы трудящихся за установление Советской власти и защиту ее завоеваний (окт. 1917 г. – 1920 г.). Киев: Наукова думка, 1986. 305 с.

75. Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. Київ: Український письменник, 1993. 413 с.

76. Огієнко І. Рятування України. На тяжкій службі своєму народові. Вінніпег: Вид-во т-ва «Волинь», 1968. 94 с.

77. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз). Київ: Манускрипт, 1995. 262 с.

78. Палащук Б. Дещо про організацію влади. Кам'янець на Поділля, 1919. 25 с.
79. Петлюра С. Лист до Ю. Гуменюка // Статті. Київ: Дніпро, 1993. 342 с.
80. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / [Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.]. Київ: Генеза. Т.2. 2003. 488 с.
81. Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 т. Київ: Либідь, 1992. Т. 2.
82. Реєнт О. П. Українська революція і робітництво: Соціально-політичні та економічні зміни 1917–1920 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1996. 256 с.
83. Рибалка І. К. Розгром буржуазно-націоналістичної директорії на Україні. Харків: Видавництво Харківського Університету, 1962. 186 с.
84. Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1920 рр. Київ: Альтернативи, 1999. 199 с.
85. Скаба А. Д. Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в стране Советов. Київ: Наукова думка, 1971. 305 с.
86. Советская историческая энциклопедия: В 12 т. Москва: Наука, 1964. Т.5.
87. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: [Монографія]. Київ: Либідь, 1999. 976 с.
88. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: В 7 т. Скрантон: Видавництво НТШ, 1962. Т. 1. 272 с.
89. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: В 7 т. Скрантон: Видавництво НТШ, 1962. Т.2. 272 с.
90. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: В 7 т. Скрантон: Видавництво НТШ, 1962. Т.3. 272 с.
91. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: В 7 т. Скрантон: Видавництво НТШ, 1962. Т.4. 272 с.
92. Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація (кінець XIX століття – 1939 р.): [Монографія]. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 361 с.

93. Супруненко М. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. Київ: Держвидав, 1951. 294 с.
94. Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз. Київ: Політична думка, 1996. 436 с.
95. Бевз Т. А., Веденєєва А. Г. Українська революція і державність (1917–1920). Київ: Парламентське видавництво, 1998. С. 146.
96. Феденко П. Повстання нації // Збірник пам'яті Симона Петлюри. Київ: Фенікс, 1992. 259 с.
97. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. Відень: Український соціологічний інститут, 1921. Т.2.
98. Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. Відень: Український соціологічний інститут, 1921. Т. 3. 192 с.
99. Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. Відень: Український соціологічний інститут, 1921. Т.4. 192 с.
100. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. Прага: Вільна спілка, 1928. 325 с.
101. Яблонський В. Місце консерватизму в конституційних дискусіях доби Директорії // Останній Гетьман. Київ: Академпрес, 1993. С. 146-151.
102. Яблонський В. Невідомий проект конституції України // Нова політика. 1996. № 1. С. 55-64.
103. Яблонський В. М. Від влади п'ятьох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР. Київ: Альтерпрес, 2001. 160 с.
104. Яковлів А. Основи Конституції УНР. Париж: Меч, 1935. 63 с.
105. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки. Київ: Дух і Літера, 2003. 767 с.